

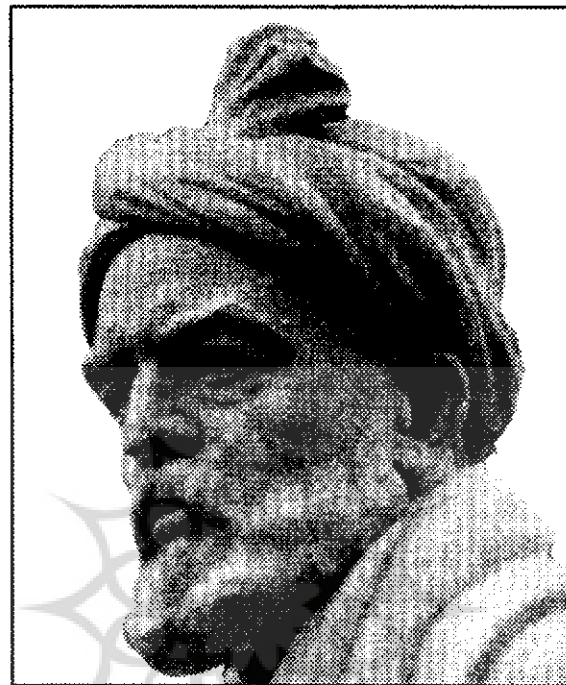
کزین برتر اندیشه برنگذرد

به نام خداوند جان و خرد

فردوسی و شاهنامه

مشخصات نسخه‌های خطی مورد استفاده ما

نوشته شده است. در صورتی که در برخی از صفحه‌های نسخه‌های خطی تیترا و یا عنوانی برای داستان‌های مختلف نوشته شده باشد، در آن صورت از تعداد کل بیت‌های یک صفحه کسر شده و جای آن به عنوان و یا تیترا اختصاص می‌یابد.
متن اصلی این شاهنامه با این شعر شروع می‌شود!

در تهیه و تدوین کتاب حاضر علاوه بر استفاده از نسخه‌های یازده‌گانه‌ی معتبری که پیش‌تر به آن‌ها اشاره شد و از آن‌ها به عنوان نسخه‌های اصلی یاد کرده‌ایم؛ در ادامه‌ی کار نسخه‌های خطی دیگری نیز مورد تحقیق و بررسی قرار گرفتند که ذکر مشخصات آن‌ها لازم به نظر می‌رسد. این نسخه‌ها را با عنوان نسخه‌های فرعی و کمکی و مشورتی نامیده‌ایم که مشخصات منحصر به فرد این نسخه‌ها بیان خواهد شد.
در نظر بود تا درباره این

* بنام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد *

از نوع نگارش و کیفیت حروف و واژه‌ها چنین برمی‌آید که این نسخه باید یکی از نسخه‌های بسیار قدیمی خطی شاهنامه‌ی فردوسی باشد. تاریخ نگارش این نسخه خطی متعلق به سال ۶۷۵ هـ. ق برابر با ۱۲۷۶-۷ میلادی است. چنانچه وفات فردوسی در سال ۴۱۵ هجری در نظر گرفته شود، این نسخه ۲۶۵ سال بعد از مرگ شاعر تدوین شده است.

در صفحه‌های اول این نسخه شرحی است از پادشاهان باستانی ایران و از پس آن مقدمه‌ای است که با این جمله آغاز می‌شود:

* سپاس و آفرین خدایا که این
جهان و آن جهان آفرید *

۱- نوشته‌های بین این علامت *.....* عکس‌برداری از دست خطی است که شاهنامه‌ی فوق با آن خط نوشته شده است. نوع خط و سبک نگارش و شکل حروف و واژه‌ها بدون هیچ‌گونه دخل و تصرفی از نسخه‌ی موجود در کتابخانه‌ی بریتانیا عکس‌برداری شده و در این جا چاپ گردیده است.

۱- شاهنامه‌ی فردوسی -
نسخه‌ی خطی کتابخانه‌ی بریتانیا در
لندن شماره ثبت Add. 21, 103
مشخصات = ۲۹۷ صفحه روبه‌روی
هم که هر دو صفحه یک شماره خورده و یک
صفحه به حساب می‌آید (برگ). در صورتی
که اگر برابر صفحه شماری امروزی که در
کتاب‌ها مرسوم است محاسبه شود، هر یک
صفحه از این نسخه‌های خطی دو صفحه به
شمار می‌آید و در نتیجه ۲۹۷×۲ شده و
مجموعاً ۵۹۴ صفحه می‌شود.

قطع کتاب = $۱۰\frac{۱}{۲} \times ۱۳\frac{۱}{۲}$ اینچ می‌باشد که
تقریباً برابر است با $۲۶\frac{۱}{۵} \times ۲۴$ سانتیمتر. در
هر صفحه ۲۹ خط وجود دارد و طول هر یک
از خط‌ها $۸\frac{۱}{۲}$ اینچ و تقریباً برابر با $۲۰\frac{۱}{۵}$
سانتیمتر می‌باشد. نوع خط این نسخه نسخ
است که در شش ستون کادربندی شده و با
جوهر قرمز نوشته شده است. در هر ستون
یک مصرع و در هر صفحه ۶ ستون و در
مجموع سه بیت کامل در هر خط افقی کتاب
یابند:

نسخه‌های خطی شاهنامه‌ی فردوسی، شرحی بسیار کوتاه در بخش تعلیقات آورده شود. از آن جایی که اطلاعات بسیار ارزنده نسخه‌های خطی مورد تحقیق ما در آن مختصر نمی‌گنجید، چنین به نظر رسید که اگر این قسمت، از بخش تعلیقات جدا شده و به صورت گفتار مستقلی تقدیم علاقه‌مندان گردد، شاید مفیدتر باشد. به همین سبب این بخش شامل گفتاری است از چندین نسخه‌ی خطی شاهنامه‌ی فردوسی که نگارنده سعی کرده با مراجعه‌ی مستمر و پی‌گیر به متون منحصر به فرد مراکز علمی جهان، کیفیت، چگونگی و مشخصات بسیار مختصری از قدیمی‌ترین و در عین حال مشهورترین نسخه‌های خطی موجود در دنیا را فراهم کرده و تقدیم علاقه‌مندان نماید. باشد که این کار کوچک سبب شود تا علاقه‌مندان به شاهنامه‌ی فردوسی با تلاشی پی‌گیرانه به کارهای بزرگ‌تری در همین زمینه دست یابند:

نیز وجود دارد. به این مقدمه مطالبی اضافه شده است که به نظر می‌رسد برخی از نسخه‌نویسان حرفه‌ای بنا به

میل و سلیقه‌ی خود در هندوستان به آن افزوده‌اند. در قسمتی از این مقدمه آمده است که، فردوسی در دوران پیری و سالخوردگی از ترس خشم سلطان محمود به هندوستان می‌گریزد و به پادشاه دهلی پناه می‌برد. پادشاه دهلی از فردوسی به گرمی استقبال می‌کند و از او به عنوان یکی از میهمانان عالی‌قدرش مدتی پذیرایی نموده و سرانجام وی را با هدایای فراوان به سوی طوس روانه می‌کند!! این مطلب نشان می‌دهد که نسخه‌نویس هر چیزی که می‌خواسته به کتاب افزوده است و چنانچه از روی متن، نوشته و یا نسخه‌ای رونویسی کرده باشد، به آن اشاره نکرده است. داستان‌هایی از این دست در مقدمه‌های مختلف نسخه‌های خطی فراوان دیده می‌شود.

در بخشی از آغاز این نسخه درباره پادشاهان باستانی ایران و طول مدت حکومتشان مطالبی نوشته شده که در نوع خود تازه و بی‌نظیر است.

قسمت دیگری از آغاز این نسخه به صورت فرهنگ لغات درآمده است که واژه‌های سخت و مهجور متن به ترتیب حروف الفبا معنی شده‌اند. تعداد بیت‌های این نسخه تقریباً ۵۱۲۰۰ بیت است.

این نسخه در مقایسه با نسخه‌های قدیمی‌تر خود اختلافاتی دارد و با متن اصلی مغایر است. به عنوان نمونه از شعرهایی که فردوسی خود را ۸۰ ساله می‌نامد و تأکید می‌کند که ۲۵ سال صرف سرودن این کتاب کرده است، در این نسخه خبری نیست. یا این که تاریخ اتمام شاهنامه در این نسخه ۲۸۴ هـ. ق آمده است، در حالی که تاریخ پایان کتاب ۴۰۰ هـ. ق می‌باشد به این دو بیت نگاه کنید:

مصرع چهارم می‌گوید:

«..... جو هشتاد و جار از برش

برشمار»

استفاده از حرف «ج» به جای «چ» در این مصرع، در حالی که اساس و زیربنای شاهنامه بر پایه‌های زنده نگاه داشتن زبان دری (فارسی) از سوی حماسه‌سرای بزرگ

شوس» (Rev. H. Sternschuss) نوشته شده است:

«این نسخه در سال ۱۸۲۸ میلادی در شیراز به دست من رسید که بنا به خواهش من یک نفر ایرانی از یزد برای آورده بود.»

این نسخه همان نسخه‌ی مشهور بریتانیا است.

۲- شاهنامه‌ی فردوسی نسخه‌ی خطی شماره Or. 1403 کتابخانه‌ی بریتانیا - لندن

مشخصات = ۵۱۲ صفحه مقابل هم که در مجموع ۱۰۲۶ صفحه می‌شود. قطع کتاب = $۱۰\frac{1}{4} \times ۶\frac{1}{4}$ اینچ، تقریباً برابر با $۲۵/۱۶ \times ۲۶/۲۵$ سانتیمتر می‌باشد. در هر صفحه ۲۷ خط به طول ۵ اینچ، تقریباً برابر با $۱۲/۵$ سانتیمتر وجود دارد. نوع خط این نسخه نستعلیق است که در چهار ستون کادربندی شده و با آب طلا نوشته شده است. عنوان مطالب و سرفصل‌ها نیز با آب طلا تزیین شده‌اند. در هر ستون یک مصرع و مجموعاً در چهار ستون چهار مصرع یا دو بیت کامل وجود دارد. به نسبت کوچک و بزرگ بودن صفحه‌های یک نسخه‌ی خطی، ستون‌بندی صفحه‌ها نیز متغیر است. به همین سبب در بعضی از نسخه‌ها تعداد ستون‌ها ۶ عدد و در برخی دیگر تعداد ستون‌ها ۴ عدد می‌باشد

و.....

تاریخ استنساخ این نسخه ۸۴۱ هـ. ق برابر با ۱۴۳۸ میلادی است. (حدود ۴۳۱ سال پس از مرگ شاعر) سر آغاز متن با این بیت شروع می‌شود:

بنام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد

این نسخه نیز پیش از شروع متن، مقدمه‌ای دارد که به مقدمه‌ی قدیم مشهور است و ده‌ها سال پیش از مقدمه‌ی بای‌سنغری نوشته شده است. این مقدمه همان مقدمه‌ی قدیم است که در نسخه‌های دیگر

این جمله سرآغاز مقدمه‌ای است که در نسخه‌های پیش از نسخه‌ی بای‌سنغری میرزا آمده و در نسخه‌ای که برای بای‌سنغری میرزا تهیه شده و به نسخه‌ی بای‌سنغری مشهور است. در نسخه‌هایی که از روی نسخه‌ی معروف به بای‌سنغری به نگارش درآمده‌اند، این مقدمه مشاهده نمی‌شود. یقیناً می‌توان گفت که نسخه‌هایی که با این مقدمه آغاز می‌شوند قدیمی‌تر از نسخه‌ی بای‌سنغری بوده و مقدمه‌ی آن‌ها نیز به «مقدمه‌ی قدیم شاهنامه» معروف است. بین تاریخ استنساخ این شاهنامه (۶۷۵ هـ. ق) و تاریخ استنساخ شاهنامه‌ی بای‌سنغری «۸۲۹ هـ. ق» بیش‌تر از ۱۵۴ سال فاصله است. در طول این مدت تغییرات فراوانی در نوع خط و شیوه نگارش و شکل ظاهری و مفاهیم واژه‌ها و عبارت‌ها به وجود آمده است که تشخیص آن کار چندان مشکلی نیست. «ژول مول» در بررسی و تحقیق خود پیرامون نسخه‌های مختلف شاهنامه این مقدمه را، مقدمه‌ی شماره دو نامیده است و همین مقدمه به وسیله «والنبرگ» (M. wallenbourg) در «یادداشتی بر شاهنامه» ترجمه شده است.

تعداد بیت‌های این نسخه کمی بیش‌تر از ۵۰۰۰۰ بیت است. در صفحه‌ی سفید آغاز کتاب این عبارت به وسیله «ر - ح - اشترن

ایران زمین استوار بوده نشان آشکاری از الحاقی بودن بیت‌های بالا است نگاه کنید به سرتاسر شاهنامه. هزاران حرف «چ» در جای‌جای داستان‌های آن به کار رفته است، اما در زبان عربی حرف «چ» وجود ندارد.

سر آمد گزون قصه بزدگرد
بسماء سفندار مه روز ارد
ز هجرت شده سیصد از روزگار
جو هشتاد و چار از برش در شمار

در بخش پایانی این نسخه تاریخ دیگری در مورد اتمام نسخه در ۲۲ بیت همراه با مطالب دیگری آمده است که در نسخه‌های دیگر دیده نشده است:

جو شد اسپری داستان بزرگ
سخنهای آن خسروان سترگ
بروز سیم شنبدی جاشنگاه
شده بیخ ره بیخ روزان زماه
مکه تازیش خواند محرم بنام
مکه از ارجبندیش ماه حرام
اگر سال نیز ارزوت آمدست
نهم سال وهشتاد با سیصدست

نوشته‌های بین این علامت {...}. عکس‌برداری از دست خطی است که شاهنامه‌ی فوق با آن خط نوشته شده است. نوع خط و سبک نگارش و شکل حروف و واژه‌ها بدون هیچ‌گونه دخل و تصرفی از نسخه‌ی موجود در کتابخانه‌ی بریتانیا عکس‌برداری شده و در این جا چاپ شده است.

نویسنده این کتاب در یک مطلب داستان مانند بیان می‌کند که فردوسی پس از اتمام کتاب در ۲۵ محرم سال ۲۸۹ هـ. ق به دعوت احمد بن محمد ابوبکر اصفهانی، خان‌لنجان به آن دیار می‌رود و حاکم لنجان تمام خواسته‌هایش را برآورده می‌کند. در ادامه‌ی این مطلب، چگونگی به آب افتادن فردوسی در زرین رود و بیرون کشیده شدنش از رود خروشان به وسیله‌ی فرزند جوان خان لنجان و سپاس‌گزاری فراوان فردوسی از کسی که به راستی جان او را از خطر حتمی نجات داده مطالب تازه‌ای است که در هیچ یک از نسخه‌های پیشین دیده

نشده و بیشتر به یک داستان تخیلی تراویده از ذهن نویسنده آن مانند است تا حقیقت.

این قسمت با شعرهایی ادامه می‌یابد که دارای همان قافیهِی قلبی هستند، ولی به نظر می‌رسد که از نسخه‌ی قدیمی‌تری استنساخ شده‌اند. در بخش پایانی این نسخه مطلبی است در این مورد که این نسخه برای یکی از بزرگان به نام «خواجه علی شاه» نوشته شده و در ۱۰ محرم سال ۷۷۹ به پایان رسیده است.

در این نسخه ۹۵ مینیاتور به سبک مینیاتورهای ایرانی وجود دارد که هر یک از آن‌ها تقریباً یک سوم) صفحه‌ی کتاب را فرا گرفته‌اند. از هم گسیختگی مطالب

و مغایرت برخی از قسمت‌های متن با قسمت‌های دیگر نشان‌دهنده ناآگاهی و یا بی‌توجهی نساختن این نسخه می‌باشد و یا این که کتاب در دست به دست گشتن‌ها صفحاتی را از دست داده و صفحاتی به آن افزوده شده است. این موضوع باعث شده است تا کتاب از یک پارچه‌گی و اصالت به درآید.

«ژول مول» در متن مقدمه‌ی خود بر ترجمه‌ی شاهنامه، اشاره‌ای دارد به نسخه‌ی خطی منحصر به فرد شماره ۵ کتابخانه‌ی شخصی خود، که مورد اشاره وی همین نسخه می‌باشد.

در این نسخه آشکارا مشاهده می‌شود که خوش‌نویس کتاب با استفاده از سلیقه‌ی شخصی مطالب را کم و یا زیاد کرده و داستان‌هایی را به مقدمه‌ی کتاب افزوده است. چنان چه نسخه‌بردار به این کار مبادرت نورزیده باشد، لزوماً نسخه‌ای که در اختیارش قرار گرفته تا وی خوش‌نویسی نماید، از این دست بوده است.

۳- شاهنامه‌ی فردوسی نسخه‌ی خطی شماره Add. 18, 188 - کتابخانه‌ی ملی بریتانیا - لندن

مشخصات = ۵۰۰ صفحه مقابل هم که در مجموع ۱۰۰۰ صفحه می‌شود. قطع کتاب ۱۳ ۱/۴ × ۹ ۱/۴ اینچ، تقریباً برابر با ۲۴ × ۲۴

سانتیمتر است. در هر صفحه ۲۵ خط وجود دارد که طول هر خط ۵ ۱/۴ اینچ، تقریباً برابر با ۱۴ سانتیمتر است. نوع خط نستعلیق بسیار زیبا در چهار ستون کادربندی شده طلایی با عنوان و سرفصل‌های بسیار قشنگ و زیبا که عنوان‌ها با خط طلایی تذهیب شده‌اند. تاریخ استنساخ این نسخه ۸۹۱ هـ. ق برابر با ۱۴۸۶ میلادی می‌باشد. یعنی ۴۸۱ سال پس از وفات فردوسی.

این نسخه مقدمه ندارد و متن آن با شعر زیر شروع می‌شود.

بنام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد

تعداد کل بیت‌های این نسخه به سختی به ۴۵۵۰۰ بیت می‌رسد. تعداد ۷۲ مینیاتور بسیار زیبا و به سبک مینیاتورهای ایرانی در کتاب وجود دارد که هر یک از مینیاتورها تقریباً نصف یک صفحه را پوشانده‌اند.

نسخه‌بردار این کتاب فردی است به

نام:

غیاث‌الدین بن یزید صراف

«ادامه دارد»